

Nationale Stimuleringsactie

Empirical Legal Studies

Juli 2018

Nieke Elbers
Marijke Malsch
Peter van der Laan
Arno Akkermans
Catrien Bijleveld

Inhoudsopgave

Samenvatting	4
Inleiding.....	5
Stuurgroep	5
Indeling rapport	5
Hoofdstuk 1 – Empirical Legal Studies	6
ELS-definitie	6
ELS-landschap.....	7
Het belang van ELS.....	8
Hoofdstuk 2 - Onderzoek	10
Stand van zaken.....	10
Obstakels en oplossingen	13
Conclusie	13
Hoofdstuk 3 – Onderwijs	14
Stand van zaken.....	14
Obstakels en oplossingen	15
Conclusie	15
Hoofdstuk 4 – Rechtspraktijk.....	17
Stand van zaken.....	17
Obstakels en oplossingen	19
Conclusie	20
Hoofdstuk 5 – Conclusies en aanbevelingen.....	21
Conclusie	21
Aanbevelingen.....	22
Referenties.....	24
Bijlagen	26
Bijlage I – Verslag brainstorm	26
Bijlage II – Verslag conferentie	28
Bijlage III – Research agenda	30
Bijlage IV – Stimuleringsactiviteiten onderwijs	34
Bijlage V – Adhesieverklaring consortium	36

Samenvatting

Dit rapport doet verslag van de Nationale Stimuleringsactie Empirical Legal Studies (ELS). Het doel van de stimuleringsactie was enerzijds ELS-activiteiten in kaart brengen en anderzijds ELS-activiteiten te stimuleren. ELS staat voor onderzoek waarbij door middel van empirische methoden antwoord wordt gegeven op rechtswetenschappelijke vragen. ELS-onderzoekers doen bijvoorbeeld onderzoek naar de effectiviteit van rechtsregels of verzamelen feiten over juridische verschijnselen. ELS is belangrijk omdat het inzicht geeft in hoe het recht in de werkelijkheid functioneert. Meer inzicht in het functioneren van het recht kan bijdragen aan daadwerkelijke verbetering van de rechtspraak.

Gedurende de stimuleringsactie (2016/2017) is onder andere (recent) empirisch juridisch onderzoek in Nederland in kaart gebracht. Van de promovendi die in 2015 hun proefschrift verdedigden aan de (Nederlandse) rechtenfaculteiten, pasten 33% empirische methoden toe. Een groter percentage medewerkers van rechtenfaculteiten zegt desgevraagd empirische methoden toe te passen, waarbij de kanttekening moet worden gemaakt dat niet is onderzocht in hoeverre de methoden ook valide worden toegepast. Verder zijn het vooral onderzoekers met een sociaalwetenschappelijke achtergrond die empirische methoden hanteren om het recht te bestuderen. ELS-juristen zijn in de minderheid en verantwoorden en rapporteren de (empirische) methoden niet altijd. Een enquête onder onderzoekers heeft laten zien dat er behoefte bestaat aan methodologische ondersteuning.

Juristen worden niet opgeleid in het lezen of toepassen van empirische methoden. Iedere rechtenfaculteit in Nederland biedt tegenwoordig weliswaar tenminste één ELS-vak aan, maar dit betreft voornamelijk inleidende vakken. Het aantal vakken waarin studenten daadwerkelijk ingaan op een methode of op het zelf uitvoeren van empirisch onderzoek is klein. Het ELS-aanbod voor promovendi en senior onderzoekers is nog kleiner.

Een andere constatering is dat resultaten van empirisch onderzoek slechts beperkt tot de rechtspraak doordringen. Een analyse van Nederlandse wetsvoorstellen in 2015 van het Ministerie van Justitie en Veiligheid laat zien dat er vrijwel niet wordt gerefereerd aan empirisch onderzoek. Wetenschappers die ELS-onderzoek doen, geven aan dat hun onderzoek weinig wordt gebruikt door de rechtspraak. Bedrijfsjuristen, rechters en advocaten geven aan weinig empirisch-juridische literatuur te lezen en toe te passen, dit terwijl empirisch juridisch onderzoek wel belangrijk wordt gevonden voor een goed functioneren van de rechtspraak.

Het onderzoek dat is verricht in het kader van de ELS-stimuleringsactie laat zien dat er leemten zijn in het gebruik van empirie in het juridisch onderzoek, het juridisch onderwijs en de rechtspraak. Ondersteuning en gerichte onderzoeksfinanciering kunnen ervoor zorgen dat juristen en sociaal-wetenschappers duurzame samenwerkingsverbanden aangaan, binnen welk kader juridisch-empirisch onderzoekers opgeleid kunnen worden. Met gericht onderwijs kunnen meer juristen empirisch onderzoek lezen en gebruiken.

Inleiding

Voor u ligt het rapport van de Nationale Stimuleringsactie Empirical Legal Studies (ELS). De stimuleringsactie is gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). ELS is een stroming binnen het rechtswetenschappelijk onderzoek waarin empirisch onderzoek wordt gedaan naar de rechtspraak en de effecten van het recht (Van Dijck, 2011). Deze stroming is al jaren actief in Amerika (Cane & Kritzer, 2010). In Europa is er vooral aandacht voor ELS in de UK (Genn, Partington, & Wheeler, 2006). Niet bekend is echter wat er precies aan ELS-onderzoek plaatsvindt in Nederland. Het eerste doel van de ELS-stimuleringsactie is dan ook in kaart te brengen wat de stand van zaken is op het gebied van ELS in Nederland. Er is de afgelopen jaren gepleit voor meer empirische wetenschappelijke kennis en methoden in het recht (Stolker, 2015), maar het is onbekend wat er precies gebeurt op dat terrein. Het tweede doel van de ELS-stimuleringsactie is om juristen actief te interesseren voor empirisch onderzoek en te wijzen op het nut van het gebruik van de uitkomsten van zulk onderzoek. Dit rapport beschrijft de activiteiten de stimuleringsactie in de periode januari 2016 tot december 2017.¹

Stuurgroep

De stimuleringsactie is uitgevoerd door het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR). De dagelijkse uitvoering was in handen van dr. Nieke Elbers, in nauwe samenwerking met mr.dr. Marijke Malsch, prof. Peter van der Laan en prof. Catrien Bijleveld (NSCR). Het project werd begeleid door een stuurgroep, bestaande uit: mr. Fred Hammerstein (voorzitter, oud-raadsheer Hoge Raad), prof. Arno Akkermans (VU), prof. Michael Faure (Universiteit Maastricht) prof. Dineke de Groot (VU; Hoge Raad), prof. Bert Marseille (Rijksuniversiteit Groningen), dr. Monika Smit (WODC), en prof. Jan Vranken (Universiteit van Tilburg).

Indeling rapport

Dit rapport geeft een overzicht van de activiteiten die zijn ondernomen in het kader van de stimuleringsactie. Eerst wordt de definitie, het kader, en het belang van ELS beschreven (hoofdstuk 1). Daarna wordt beschreven wat er aan ELS gebeurt op het gebied van onderzoek (hoofdstuk 2), onderwijs (hoofdstuk 3) en de rechtspraak (hoofdstuk 4). Hoofdstuk 5 bevat de conclusies en aanbevelingen. Tijdens de stimuleringsactie zijn een brainstorm-bijeenkomst en een conferentie georganiseerd. De verslagen van deze bijeenkomsten zijn opgenomen in bijlagen I en II. De stimuleringsactie heeft een onderzoeksagenda opgeleverd, waarin de belangrijke ELS-onderzoeksthema's worden beschreven (bijlage III). Een verslag van ELS-stimuleringsactiviteiten binnen het onderwijs is te vinden in bijlage IV. Tot slot in bijlage V de adhesieverklaring Empirical Legal Studies.

¹ Er is inmiddels ook een artikel verschenen over de stimuleringsactie (Elbers, Malsch, van der Laan, Akkermans, & Bijleveld, 2018)

Hoofdstuk 1 – Empirical Legal Studies

ELS-definitie

De definitie van Empirical Legal Studies (ELS) valt uiteen in een beschrijving van wat er wordt bedoeld met respectievelijk ‘legal en ‘empirical’.

Legal. Verschillende ELS-handboeken stellen dat ELS onderzoek van toepassing moet zijn op ‘het recht, juridische systemen en andere juridische fenomenen’ (Cane & Kritzer, 2010) of ‘juridische handelingen die de wereld beïnvloeden, vergemakkelijken of legaliseren’ (Leeuw & Schmeets, 2016). Bijleveld (2017) maakt het concreet door te schrijven dat empirisch onderzoek naar het recht kan worden gecategoriseerd in drie pilaren: 1) onderzoek naar assumpties die aan het recht ten grondslag liggen, 2) naar de wijze waarop het recht wordt toegepast, en 3) naar de effecten van het juridisch systeem en het recht in de ‘echte’ wereld (*trias ELSica*).

ELS heeft betrekking op alle rechtsgebieden. Niet alleen het strafrecht, waar ELS al een langere historie heeft (Genn et al., 2006), maar ook het civiel-, bestuurs- en internationaal recht. De inhoudsopgave van het Oxford Handbook of Empirical Legal Studies telt bijvoorbeeld maar liefst 35 hoofdstukken met ELS-voorbeelden op verschillende rechtsgebieden, zoals op het gebied van IT-, arbeid-, milieu-, financiële markten, pensioen-, consumenten-, contracten-, familierecht en verder. Ieder rechtsgebied en deelgebied kent leemten op het gebied van ELS-onderzoek, zo laat het handboek zien (Cane & Kritzer, 2010).

Empirical. Wat betreft de definitie van ‘empirie’ (*Empirical Legal Studies*) benadrukken de meeste ELS-handboeken dat ELS betrekking heeft op zowel kwalitatieve als kwantitatieve methoden, ook al heeft ELS een enigszins kwantitatief, statistisch imago (Cane & Kritzer, 2010). Informatieverzameling en analyse bij ELS-onderzoek zijn *systematisch* van aard (Cane & Kritzer, 2010). Informatie kan uit allerlei bronnen komen, zoals surveys, documenten, observaties, interviews, experimenten, en beslissingen; voorwaarde is dat informatie op systematische, betrouwbare en valide wijze wordt verzameld en op methodologisch verantwoorde wijze wordt geanalyseerd. Casestudies en rechtsvergelijking worden meer als een juridische methode gezien (Cane & Kritzer, 2010). Jurisprudentie-onderzoek kan empirisch van aard zijn, mits de uitspraken op systematische wijze worden verzameld en worden gecodeerd (Antokolskaia, 2016).

In handboeken wordt weinig aandacht besteed aan ‘wie’ ELS-onderzoekers zijn, behalve dat ELS is bedoeld voor professionals in de rechtspraktijk en wetenschappers die geïnteresseerd zijn in het recht en juridische instituties (Epstein & Martin, 2014). ELS is sterk verbonden aan andere disciplines, zoals (new) legal realism, criminologie, rechtspsychologie, rechtssociologie, antropologie en recht, rechtseconomie, civilologie, politicologie en evaluatiestudies (Leeuw & Schmeets, 2016). Leeuw en Schmeets (2016) portretteren de verhoudingen tussen ELS als een boom: de disciplines vormen de wortels, ELS is de kruin.

ELS-landschap

Wereldwijd lijkt het meeste ELS plaats te vinden in Noord-Amerika en Groot-Brittannië. Noord-Amerika is de bakermat van ELS. Amerikaanse *legal realists* deden in de jaren '20 voor het eerst onderzoek naar het gedrag van rechters en andere procesdeelnemers (Cane & Kritzer, 2010; Leeuw & Schmeets, 2016). In 1964 werd de Law & Society Association opgericht, een grote, actieve sociaalwetenschappelijke vereniging die jaarlijks een conferentie organiseert en een tijdschrift heeft (Law & Society Review). Ook het eerste ELS-tijdschrift, het Journal of Empirical Legal Studies (JELS), is Amerikaans. JELS organiseert tweejaarlijks een ELS-congres (CELS). Wat ook zeker bijdraagt aan een bloeiende ELS cultuur is dat op Amerikaanse law schools 21-67% van de *tenure tracks* methodologische scholing heeft (LoPucki, 2017).

Groot-Brittannië heeft sinds de jaren '70 in ELS geïnvesteerd, onder andere met de oprichting van het Oxford Centre for Socio-Legal Studies, gesubsidieerd door de Social Science Research Council. In 1990 werd vervolgens de Socio-Legal Studies Association opgericht (Genn et al., 2006). Doel van beide instituten was het stimuleren van een ELS-onderzoeksgemeenschap. Ondanks de stimulerende activiteiten werd in 2006 geconcludeerd dat Engeland te maken heeft met een teruglopende, vergrijzende groep Empirical Legal Scholars (Genn et al., 2006).

Cane en Kritzer (2010) en Genn et al. (2006) schrijven dat er ook actieve ELS-groepen zijn in Canada en Australië. In Canada is de ELS-cultuur volgens Genn et al. (2006) gevoed door het feit dat de Canadese regering en de media veel interesse hadden in de effecten van strafrechtelijke wetten en procedures. In Australië waren ELS-onderzoekers succesvol bij het binnenhalen van subsidies, wat een sterke stimulans is geweest voor ontwikkelingen op ELS-gebied (Genn et al., 2006). Tot slot zijn in Latijns-Amerika verschillende ELS-onderzoeken uitgevoerd, in het kader van een subsidie van de Wereldbank (Cane & Kritzer, 2010).

In Nederland zijn er in het verleden en heden ook ontwikkelingen aan te wijzen met een ELS-karakter. In 1979 is de landelijke Vereniging voor de Sociaal-wetenschappelijke bestudering van het Recht (VSR) opgericht. De vereniging heeft op dit moment 170 leden en een eigen tijdschrift, *Recht der Werkelijkheid*. Eind jaren 90 heeft er vanuit NWO een 'Stimuleringsactie rechtswetenschappelijk onderzoek' (SaRO; 1997-2001) plaatsgevonden, waarbij, onder andere, het doel was om (methoden van) multidisciplinair onderzoek te bevorderen.

De afgelopen twee jaar was er toenemende interesse voor ELS. In juni 2016 vond de eerste Conferentie over Empirical Legal Studies in Europa (CELSE) plaats in Amsterdam. In december 2016 organiseerde het NSCR in het kader van de stimuleringsactie ELS de conferentie *Empirical Legal Studies: heden en horizon*, in Den Haag. In januari 2017 vond de jaarconferentie van de Vereniging van Sociaalwetenschappelijke bestudering van het Recht (VSR) plaats, met als titel *ELS: Fad, Feud or Fellowship*, in Rotterdam. In februari 2017 organiseerde de Utrecht Law Review een congres over methodologie, waar empirisch juridisch onderzoek een belangrijk thema was. Ook zijn er verschillende ELS-workshops georganiseerd

(UvA in oktober 2016, Erasmus Universiteit in mei 2017, Universiteit Maastricht in september 2017, Leiden Universiteit oktober 2017). Er zijn twee ELS handboeken gepubliceerd (Bijleveld, 2017; Leeuw & Schmeets, 2016), en een is in de maak (Van Dijk & Hagens, in voorbereiding). Tot slot verscheen er in december 2016 een themanummer van Justitiële Verkenningen verschenen getiteld “Empirisch-juridisch onderzoek”. In juni 2018 verscheen een call voor een ELS Encyclopedie. Het borrelt al met al in Nederland op ELS-gebied.

Het belang van ELS

ELS is zowel wetenschappelijk als maatschappelijk van belang.

Wetenschappelijk belang. Op wetenschappelijk gebied heeft ELS een belangrijke toegevoegde waarde voor de juridische wetenschap vanwege de vernieuwing die het met zich meebrengt (Bell, 2016). Juridisch onderzoekers buigen zich traditioneel over normatieve, niet-empirische vragen, waarbij zij zich richten op de meest wenselijke vormgeving en toepassing van rechtsregels (Van Boom, 2013). Zij gaan daarbij vaak uit van impliciete aannames ten aanzien van het functioneren van het recht, rechtssubjecten en het effect van regelgeving. Deze assumpties worden niet altijd op juistheid onderzocht. Hierdoor blijft onduidelijk of het recht doet wat het beoogt te doen en of het bereikt wat het verwacht te bereiken. Empirisch-juridisch onderzoek kan in deze kennisleemte voorzien. Er is behoefte aan onderzoek naar de feiten (Vranken, 2014). ELS onderzoekt het recht in de werkelijkheid. Het toetst impliciete aannames over de uitwerking van rechtsregels. Het nodigt uit tot samenwerken met andere wetenschappelijke disciplines en leidt zo tot een breder perspectief (Akkermans, 2012). ELS voorziet in systematische kennis over het juridische systeem (Leeuw & Schmeets, 2016). Bijkomend voordeel is dat empirische kennis kan resulteren in beter gekozen en beter onderbouwde methoden van onderzoek, waarmee onderzoeksvoorstellen bij externe subsidiegevers kansrijker worden. Juristen worden naar verluidt vaak bekritiseerd omdat hun onderzoek te weinig falsificeerbaar en controleerbaar is (Stolker, 2002). Daarnaast kan empirisch-juridisch onderzoek leiden tot nieuwe rechtsvragen (Hol, 2010) en nieuwe oplossingen voor complexe maatschappelijke problemen (Smits, 2014).

Maatschappelijk belang. ELS is bij uitstek geschikt om de rechtspraktijk te voorzien van de feiten en kennis over effectiviteit van rechtsregels en procedures. ELS kan kennis genereren bijvoorbeeld over welke regels beter toepasbaar zijn voor gebruikers, welke regels beter te handhaven zijn door overheden en welke procedures voor welke soorten geschillen het meest effectief zijn. ELS geeft inzicht in gedrag en ervaringen van rechtssubjecten, bijvoorbeeld bij verschillende vormen van conflictoplossing of geschilbeslechting. Die noodzaak is des te groter nu de rechtspraak te maken krijgt met vernieuwingen zoals online aangifte doen, digitaal procederen en alternatieven voor traditionele rechtspraak zoals mediation, zonder dat men vooralsnog zicht heeft op de werkbaarheid of effecten daarvan. Genoemde veranderingen creëren een nieuwe werkelijkheid, waarvan nog onduidelijk is welke invloeden deze uitoefent op het functioneren van het recht in de samenleving. Empirisch-juridisch onderzoek kan dat inzicht genereren en is daarmee van vitaal belang voor het goed functioneren van het recht in

de samenleving. Empirie is ook nodig om te komen tot evidence-based wetgeving (Van Gestel & Van Dijk, 2011). De vraag ‘wat werkt?’ en ‘hoe werkt het?’ wordt vaak niet gesteld, of wordt ingevuld met gedragspresumpties. Empirische onderzoeksresultaten worden soms genegeerd, zoals bijvoorbeeld bij de invoering van het co-ouderschap als wettelijke regeling (Antokolskaia, 2013). Al met al hebben wetgeving en rechtspraak baat bij meer empirische kennis (Van der Laan, Smit, & Welsch, 2013).

Hoofdstuk 2 - Onderzoek

In dit hoofdstuk wordt beschreven wat de stand van zaken is van ELS op het gebied van onderzoek. Er is onderzocht in welke mate promovendi en onderzoekers aan de Nederlandse rechtenfaculteiten empirische gegevens verzamelen. Ook wordt er verslag gedaan van een lokale pilot aan de Vrije Universiteit om juridisch onderzoekers te helpen bij het uitvoeren van ELS.

Stand van zaken

Er zijn drie onderzoeken gevonden die een indicatie gaven in welke mate er in Nederland empirisch onderzoek wordt uitgevoerd naar juridische vragen. De eerste twee onderzoeken hebben gekeken naar het empirische gehalte van juridische proefschriften, het derde onderzoek betrof al het onderzoek op alle Nederlandse rechtenfaculteiten. Tijssen deed onderzoek naar juridische proefschriften uit de jaren 1999 – 2006. Uit zijn resultaten kan worden opgemaakt dat een derde van de promovendi gebruik maakte van (niet-juridische) empirische methoden (Tijssen, 2009). Omdat het een gestratificeerde steekproef betrof, is het niet mogelijk om generaliserende uitspraken te doen over het percentage ELS-proefschriften. Een tweede onderzoek naar proefschriften is uitgevoerd door Van Dijck en collega's. Zij keken naar juridische proefschriften met promotiejaar 2005. Uit hun resultaten kan worden afgeleid dat 19% van deze promovendi eigen empirische data verzamelt (Van Dijck, Van Gulijk, & Prinsen, 2010). De data die in dat onderzoek werden gebruikt (proefschriften uit 2005) zijn inmiddels 10 jaar oud en omdat de dataverzameling was gebaseerd op publicatie ervan in het NJB zijn niet alle proefschriften van dat jaar bekeken. Het derde onderzoek is een recent onderzoek van Van Boom en Van Gestel onder onderzoekers aan alle Nederlandse rechtenfaculteiten. In dat onderzoek gaf 47% van de respondenten aan voornamelijk empirisch-juridisch onderzoek te doen (Van Boom & Van Gestel, 2015). Een belangrijke beperking van dit onderzoek was echter dat er niet werd gespecificeerd wat 'empirische methoden' zijn.

De beperkingen van deze drie onderzoeken waren aanleiding om ten behoeve van deze stimuleringsactie twee nieuwe onderzoeken te doen naar het empirisch gehalte van juridische proefschriften (Elbers, 2016) en het gebruik van empirische methoden door onderzoekers van rechtenfaculteiten. In deze onderzoeken werd gekeken naar welke empirische methoden er werden toegepast en wat de disciplinaire achtergrond was van de onderzoekers. Dit onderzoek vormde meteen het eerste onderzoek dat werd uitgevoerd in het kader van de ELS-stimuleringsactie. Het ging hierbij om een systematische review van proefschriften die in 2015 zijn verdedigd aan (Nederlandse) juridische faculteiten. Er is binnen die proefschriften systematisch gezocht naar het gebruik van kernwoorden die verwijzen naar empirisch onderzoek - zie voor een nadere beschrijving Elbers (2016). Het belangrijkste resultaat van dit onderzoek was dat van de 168 onderzochte proefschriften door 55 (= 33%) promovendi empirische data werd verzameld (Elbers, 2016), dat wil zeggen dat ze in hun proefschrift een of meerdere van de volgende methode(n) beschreven: experiment, expertmeeting, focusgroep,

interview, vragenlijst, of dossieronderzoek. Het percentage empirie in proefschriften van de juridische faculteit was 12% hoger dan dat tien jaar eerder werd gevonden door Van Dijck et al. (2010), al zal dit percentage door de kleine aantallen mogelijk wat schommelen en kunnen we er daarom niet veel conclusies aan verbinden.

Daarnaast is nagegaan op welk rechtsgebied de ELS-proefschriften betrekking hadden, welke disciplinaire achtergrond de ELS-promovendus had, en welke methoden zijn gebruikt. De ELS-proefschriften bleken ongeveer evenredig verdeeld te zijn over de rechtsgebieden civielrecht, staats- en bestuursrecht, strafrecht en internationaal recht (Elbers, 2016). De meeste van de ELS-proefschriften waren geschreven door sociaal wetenschappers (42%), 31% van de promovendi was multidisciplinair opgeleid (dat wil zeggen, had zowel een juridische als een andere opleiding afgerond, meestal sociaalwetenschappelijk), en 27% had een juridische opleiding (n=14) (Elbers, 2016). Dit bevestigde de verwachting dat het meeste empirisch-juridische onderzoek zou worden uitgevoerd door onderzoekers met een sociaalwetenschappelijke opleiding (van Dijck, 2016). De gekozen methode was in 39% van de gevallen kwalitatief, 35% was kwantitatief, en 26% was een combinatie van kwalitatief en kwantitatief (Elbers, 2016). De juristen deden voornamelijk kwalitatief onderzoek, waarschijnlijk omdat deze methode het dichtst bij de beschrijvende methodes ligt die juristen vertrouwd zijn en voor hen eenvoudiger zijn aan te leren (Akkermans, 2012; Antokolskaia, 2016).

Tot slot werd nader onderzoek gedaan naar de ELS-proefschriften die waren geschreven door juristen. Er werd daarbij specifiek gekeken naar de verantwoording van de methode. Het aantal ELS-studies uitgevoerd door promovendi met uitsluitend een juridische opleiding was erg klein (n=14). Van deze veertien juristen waren er vijf die interviews hadden afgenomen maar schreven geen empirisch onderzoek te hebben gedaan, terwijl hun onderzoeksvragen effectiviteitsvragen waren die geschikt zijn voor empirisch onderzoek. Juridische promovendi maakten hun onderzoeksmethoden niet altijd inzichtelijk. De verantwoording van de kwantitatieve onderzoeken door juristen was over het algemeen uitgebreider en meer gestructureerd dan die van de kwalitatieve. Met name in het geval van kwalitatief onderzoek was het soms onduidelijk waarom onderzoekers voor bepaalde respondenten kozen, of het aantal respondenten voldoende was, hoe de respondenten waren geworven, welke vragen gesteld waren, en hoe de data geanalyseerd waren. Daardoor was het lastig om de kwaliteit van het onderzoek te beoordelen (Elbers, 2016). Tijssen (2009) concludeerde in zijn proefschrift dat juristen hun onderzoeksmethoden te weinig verantwoordden. De promovendi die empirische methoden toepasten waren volgens deze auteur wel beter in hun methodologische verantwoording dan de promovendi die klassiek juridisch onderzoek deden (Tijssen, 2009).

Het tweede onderzoek dat is uitgevoerd ten behoeve van de ELS-stimuleringsactie is gedaan onder medewerkers van de VU-rechtenfaculteit. Dit onderzoek is een aanvulling op een eerder en breder onderzoek van Van Boom en Van Gestel onder onderzoekers aan alle Nederlandse rechtenfaculteiten. In dat onderzoek gaf maar liefst 47% van de respondenten aan voornamelijk empirisch-juridisch onderzoek te doen (Van Boom & Van Gestel, 2015). Het doel van ons onderzoek was deze vraag nogmaals te stellen aan een groep juridisch onderzoekers (in dit

geval onderzoekers van de VU), waarbij de deelnemers specifiek is gevraagd om aan te geven welke methoden zij gebruikten om zeker te weten dat het ging om ELS. Ook zijn we een stapje dieper gegaan door bij onderzoekers die geen empirisch onderzoek deden te vragen of er interesse was om empirisch onderzoek te doen.

In totaal vulden 20% van het wetenschappelijke personeel van de VU-rechtenfaculteit de enquête in (n=76). De meerderheid van de personen die de enquête invulden was jurist (58%), 20% had zowel een rechtenopleiding als een andere opleiding, en 22% was sociaal wetenschapper. In totaal gaf 55% van de respondenten aan (weleens) empirische methoden toe te passen (47% gebruikte interviews, 30% vragenlijsten, 22% observaties, 13% focusgroepen en 11% systematische reviews). De overige 45% gebruikten alleen juridische methoden (jurisprudentieonderzoek, documentenanalyse of rechtsvergelijking). Van de respondenten die alleen klassiek juridisch onderzoek deden, zei 56% wel *interesse* te hebben in empirische methoden.

Veel respondenten (55%) meldden dat er behoefte was aan empirische *ondersteuning*. Niet alleen bij de respondenten die geen empirisch onderzoek deden, maar ook bij de deelnemers die wel al empirisch onderzoek deden was dat het geval. Empirische ondersteuning was gewenst bij onder andere het opzetten van hun onderzoek, ontwerp van de vragenlijst, en/of de dataverzameling (bijvoorbeeld een interviewtraining). Sommigen hadden graag hulp bij het gebruik van software, bijvoorbeeld om vragenlijsten te leren programmeren of te leren analyseren met SPSS. Anderen wilden graag advies over validiteit, representativiteit en/of haalbaarheid van empirisch onderzoek.

ELS-ondersteuning

Naar aanleiding van de uitkomst van de enquête dat er veel behoefte was aan empirische ondersteuning hebben we een pilot opgezet met een empirische helpdesk. Het doel van de helpdesk was om methodologische ondersteuning te bieden, dat wil zeggen, laagdrempelig advies over onderzoeksdesign, methoden, analyse en rapportage. Het bestaan van de helpdesk is gecommuniceerd via email aan de medewerkers van de VU-rechtenfaculteit.

In de twee maanden dat de pilot liep (mei tot juli 2017) zijn in totaal 15 onderzoekers geholpen. De meerderheid was jurist, één was criminoloog. De meeste hadden een individueel face-to-face adviesgesprek, (één groepsgesprek, twee email correspondenties) en er is schriftelijk advies gegeven op onderzoeksvoorstellen. Onderwerp van gesprek was de onderzoeksopzet, vraagstelling, probleemstelling, type en aantallen respondenten, risico's (bijvoorbeeld op selectie bias), analyse en ethiek.

De pilot is na afloop geëvalueerd door middel van een korte vragenlijst die door 73% van de respondenten is ingevuld. Alle respondenten hadden behoefte aan de helpdesk in de toekomst. "Dit is echt wat we nodig hebben", aldus een van de gebruikers.

Obstakels en oplossingen

Het obstakel waar juristen tegenaanlopen als ze ELS willen doen is dat ze niet weten hoe ze empirisch onderzoek moeten doen omdat er bijna geen empirische vaardigheden worden aangeboden in het juridische onderwijs (zie hoofdstuk 3 waarin verder wordt ingegaan op het (kleine) onderwijsaanbod en de oplossingen hiervoor). Er zijn ook verschillende obstakels met betrekking tot het vormen van interdisciplinaire samenwerkingsverbanden tussen juristen en sociaalwetenschappers. Een van de moeilijkheden is bijvoorbeeld dat men elkaars taal niet spreekt (Smit, 2016). Het woord ‘experiment’ heeft bijvoorbeeld voor een sociaal wetenschapper de betekenis van ‘op een gecontroleerde manier een onderzoek uitvoeren’, voor juristen veel meer een ‘uitprobeersel’ (Smit, 2016). Daarnaast is het lastig om samen te publiceren, omdat onderzoekers academische druk voelen om in de eigen discipline te publiceren en er een andere publicatiecultuur is wat betreft auteursaantal en auteursvolgorde (Akkermans, 2012). ‘Enablers’ voor het vormen van interdisciplinaire samenwerkingsverbanden, zoals naar voren kwam uit Nederlands onderzoek op vier rechtenfaculteiten, waren het hebben van contacten en relaties met andere disciplines door onderwijs of een aanstelling op een andere faculteit, of via subsidies (Keessen, Polishschuk, Chalos, & Snoeijenbos, 2017).

Conclusie

Er is duidelijk belangstelling voor empirisch juridisch onderzoek op rechtenfaculteiten in Nederland. Een groot deel van de onderzoekers die reeds ELS doet heeft een sociaalwetenschappelijke achtergrond. Het aantal juridische promovendi dat ELS doet is klein; het empirisch deel van hun methoden is doorgaans beperkt en minder geavanceerd, zij hebben moeite met het onderbouwen van de methode en het rapporteren van de resultaten. Ze hebben bovendien behoefte aan empirische ondersteuning. Een oplossing die kan helpen is dat juristen samenwerken met sociaal wetenschappers, maar interdisciplinaire samenwerking kent verschillende obstakels die behoorlijke drempels vormen.

Hoofdstuk 3 – Onderwijs

In dit hoofdstuk wordt in kaart gebracht wat de stand van zaken is met betrekking tot ELS in het juridische onderwijs. Onderzocht is hoeveel ELS-vakken in Nederland worden aangeboden, in welke fase van het onderwijs, en wat de diepgang is van de vakken. Ook wordt een aantal initiatieven benoemd waarin ELS-onderwijs is gestimuleerd en worden enkele obstakels en oplossingen besproken.

Stand van zaken

Recent is bij alle Nederlandse rechtenfaculteiten geïnventariseerd in welke mate ze empirische onderzoeksmethoden aanbieden in hun vakken aan studenten (Leeuw, 2016). Contactpersonen bij alle rechtenfaculteiten werden gevraagd informatie aan te leveren over ELS-vakken van hun universiteit. Daarnaast zijn ook de facultaire websites bekeken. Informatie werd verzameld over de onder andere de mate waarin empirie aan de orde komt, het niveau (Bachelor, Master, promovendi), en of het vak verplicht was. In totaal worden er aan de negen rechtenfaculteiten 37 ELS-vakken aangeboden. Leeuw (2016) concludeerde dat vrijwel alle rechtenfaculteiten, met uitzondering van de Open Universiteit, tenminste één ELS-(keuze)blok aanbieden. Het merendeel van het onderwijsaanbod bevindt zich in de bachelor en masterfase (70%), slechts 8% was specifiek voor promovendi. Ongeveer driekwart van deze vakken is verplicht voor een opleiding of minortraject (Leeuw, 2016).

Als naar de inhoud van de ELS-vakken wordt gekeken, dan blijkt dat ongeveer de helft van de gevonden vakken een basis- of inleidend blok is (Leeuw, 2016). Slechts 6 van de 37 vakken bevatten een praktisch element zoals het doen van veldonderzoek, observaties en het afnemen van interviews. Het aanbod is versnipperd over verschillende universiteiten. Bijvoorbeeld, een vak over interviewtechnieken wordt alleen aan de Universiteit van Groningen gegeven. In totaal 14 van de 37 vakken (38%) gebruikten ELS niet primair als empirische methode maar als ondersteuning om een specifiek vakgebied beter in kaart te brengen. ELS bleek hier slechts een klein deel van het vak in te nemen. ELS werd als begrip ruim genomen, en betrof niet zozeer het aanbieden van empirisch onderzoek. Hoewel er over ‘methoden’ wordt gesproken, leek het soms meer ‘law in action’ in de zin van het betrekken van de rechtspraktijk en een focus op maatschappelijke vraagstukken, zonder dat er empirische methoden of ELS-literatuur aan te pas kwamen. Op basis van de resultaten van de review concludeerde Leeuw dat een uitbreiding van het ELS aanbod, vooral voor promovendi, en samenwerking tussen universiteiten, wenselijk is (Leeuw, 2016).

Tijdens de ELS-stimuleringsactie is geïnvesteerd in een aantal initiatieven om ervoor te zorgen dat er meer aandacht zou komen voor ELS in het onderwijs. Er is een bijdrage geleverd aan het in april 2016 opgerichte ELS-initiatief (ELSi), een landelijk netwerk van ELS-onderzoekers dat een aantal keer is samengekomen om te werken aan een substantiëler ELS-onderwijsaanbod. Een kort verslag van de ELSi-activiteiten staat in bijlage IV. Er is ook

informatie uitgewisseld over het belang van ELS met de Nederlandse Juristen Vereniging die voor 2018 het juridisch onderwijs heeft geagendeerd.

Obstakels en oplossingen

Tijdens de verschillende initiatieven is door betrokkenen een aantal belemmeringen genoemd die in de weg staan van meer empirie in het onderwijs. De eerste hindernis betreft het convenant civiel effect. Het civiel effect is de kwalificatie die rechten-afgestudeerden nodig hebben om advocaat, officier van justitie of rechter te kunnen worden. De rechtenopleiding is zodanig samengesteld dat deze voldoet aan de eisen van het civiel effect. Het convenant civiel effect is afgesloten tussen het Openbaar Ministerie, de Rechtspraak, de Orde van Advocaten en alle rechtenfaculteiten. In 2016 is een nieuw convenant civiel effect opgesteld. Ondanks de grote(re) aandacht voor empirie en multidisciplinariteit in de maatschappij, worden universiteiten door het nieuwe convenant sterk gestuurd richting positiefrechtelijke vakken in de juridische opleiding. Er is daardoor minder ruimte voor meta-juridische en vaardighedenvakken, waaronder empirische vakken (Holvast, 2016). Een oplossing kan zijn om empirie in de bestaande positiefrechtelijke vakken in te vlechten, bijvoorbeeld, door in een van de weken van ieder blok een empirisch onderzoek op dat rechtsgebied kritisch te bespreken.

Het tweede obstakel is het gebrek aan ELS-scholing van de huidige docenten. De huidige docenten geven aan zelf niet geschoold te zijn in empirische onderzoeksmethoden, wat het voor hen lastig maakt om ELS-onderwijs te geven. Een mogelijke oplossing is een postacademische ELS-onderwijskursus. Een dergelijke cursus zou ook geschikt zijn voor praktijkjuristen die zich willen bijscholen. Daarnaast hebben verschillende docenten twijfel geuit over de mate waarin ELS nuttig zou zijn voor de meerderheid van de studenten die geen onderzoeker worden maar in beleidsfuncties of toga-beroepen terecht komen. De advocatuur zelf geeft echter aan behoefte te hebben aan juristen met bredere kennis dan alleen het recht (Snoep, Croiset van Uchelen, Rijlaarsdam, Ulrici, & Visser, 17 maart 2014). Gepleit wordt voor een *T-shaped lawyer*, waarbij diepgaande kennis van de rechtsgeleerdheid (de staander in de T) idealiter wordt gecombineerd met meer algemene kennis en vaardigheden (de ligger in de T) (Snoep et al., 17 maart 2014). Ook voor en door rechters wordt het belangrijk gevonden dat zij empirisch onderzoek kunnen beoordelen, zodat men niet blind vaart op de bevindingen van een deskundige of intuïtie (Van der Laan et al., 2013). Tot slot is in het ELSi-overleg ter sprake gekomen dat de huidige studentenaantallen die ELS-onderzoeksvaardigheden willen volgen te klein zijn om op iedere universiteit een volledige cursus aan te kunnen bieden. Hiervoor probeert het ELSi een oplossing te vinden, bijvoorbeeld door studenten onderwijs op andere universiteiten te laten volgen.

Conclusie

De stand van zaken met betrekking tot ELS in het onderwijs is dat door bijna alle universiteiten een ELS-vak worden aangeboden. Er zijn echter maar weinig echte ELS-vaardighedenvakken,

en de vakken die er zijn, zijn versnipperd over verschillende faculteiten. Het aanbod uitbreiden lijkt lastig gezien het civiel effect en de huidige capaciteit wat betreft de opleiding van docenten en kleine studenten aantallen. Oplossingen zijn het invlechten van empirisch juridische literatuur in de vakken en het aanbieden van postacademisch ELS-onderwijs. Ook zullen de handen ineengeslagen moeten worden om kosten-efficiënt onderwijs op dit gebied te kunnen aanbieden.

Hoofdstuk 4 – Rechtspraak

Na bestudering van de stand van zaken in het onderzoek (hoofdstuk 2) en het onderwijs (hoofdstuk 3), wordt in dit hoofdstuk verslag gedaan van de stand van zaken met betrekking tot ELS in de rechtspraak. Onderzoek is gedaan naar de mate waarin ELS wordt toegepast door de rechtspraak. Ook is onderzocht wat de mogelijke barrières en oplossingen zijn voor het toepassen van ELS door de rechtspraak.

Stand van zaken

Verschillende onderzoekers in Nederland hebben zich kritisch uitgelaten over de mate waarin rechtspraak en wetgever zich laten leiden door empirisch juridisch onderzoek. In een recent onderzoek van Malsch e.a. onder wetenschappers in de rechtspsychologie en rechtssociologie (n=91) gaf 13% van de respondenten aan dat hun onderzoek direct in concrete rechtszaken werd gebruikt (Malsch, Ten Hove, & Elffers, 2016). Een belangrijk voorbeeld hiervan is onderzoek naar anatomisch correcte poppen. Deze werden uit de roulatie gehaald toen uit onderzoek bleek dat ze tot vals positieven leidden. Ook onderzoek naar verhoren, geheugen, getuigenverklaringen wordt toegepast (zij het niet altijd consistent). In totaal 27% van de respondenten meldde dat een procedure was gewijzigd als gevolg van onderzoek, zoals een mediation procedure, een verhoorprocedure, een milieuwet (Malsch et al., 2016). Ongeveer driekwart van beide groepen professionals heeft ervaren dat hun onderzoeksresultaten (nog) niet door de praktijk worden gebruikt, ondanks dat 91% hun onderzoek wel van direct belang acht voor de rechtspraak (Malsch et al., 2016). Rechtspsychologisch onderzoek werd vaker toegepast binnen de rechtspraak dan rechtssociologisch onderzoek (Malsch et al., 2016).

In het wetgevingsproces vindt op aanzienlijke schaal ex ante en ex post evaluatieonderzoek plaats: 750-1000 per jaar (Veerman, 2009). Voor het merendeel zijn dit echter geen effectiviteitsonderzoeken, zo bleek uit onderzoek van Klein Haarhuis naar ex ante onderzoeken in de periode 2005 – 2011 (13% effectiviteitsonderzoek) (Klein Haarhuis, 2014), en ex post evaluatieonderzoek tussen 1998 en 2005 (vooral onderzoek naar doelbereik, geen effectiviteit) (Klein Haarhuis & Niemeijer, 2009).² Een belangrijke vraag is vervolgens in hoeverre de onderzoeksresultaten van wetsevaluaties worden gebruikt. Veerman refereert hiervoor aan een al wat ouder onderzoek van Winter (1990), die vond dat vrijwel alle onderzoek leidde tot gebruik van de resultaten in de zin van kennisneming, standpuntbeïnvloeding en doorwerking in concrete wetgeving (Veerman, 2009).

Antokolskaia (2013) bestudeerde de onderbouwing door de wetgever van het co-ouderschap als wettelijk prioriteitsmodel in vier verschillende landen die recent het co-ouderschap invoerden. In drie van de vier landen, waaronder Nederland, was empirische kennis over de implicaties van het co-ouderschap voor het welzijn van kinderen beschikbaar maar werd dat

² Daarbij moet uiteraard opgemerkt worden dat niet alle wetsvoorstellen zich lenen voor effectiviteitsonderzoek.

niet in de beslissingen van de wetgever betrokken. In het vierde land, Australië, werd er voorafgaand aan de wetwijziging een onderzoek uitgevoerd, maar werden de uitkomsten van dat onderzoek genegeerd (Antokolskaia, 2013). Antokolskaia laat zien dat de assumptie op basis waarvan de wet is ingevoerd, namelijk dat het co-ouderschap in het belang van het kind is, niet empirisch is onderbouwd. Dat is een belangrijke omissie.

Vermolen en Van Boom (2017) onderzochten vijf wetsvoorstellen van na juni 1999 die in verband staan met een mogelijke toename of afnamen van claims ('claimcultuur'). Zij analyseerden de feitelijke onderbouwing van de wetsvoorstellen aan de hand van de parlementaire stukken. Hun doel was om na te gaan welk maatschappelijk probleem aanleiding vormde voor de voorgestelde wetgeving. De conclusie was dat de wetsvoorstellen niet of nauwelijks op in onderzoek vastgestelde feiten berustten. Parlementariërs stelden op hun beurt wel kritische vragen over de feitelijke onderbouwing van de wetsvoorstellen, maar stemden bij onbevredigende antwoorden of het geheel uitblijven van antwoorden, uiteindelijk toch vaak voor. Bij het enige wetsvoorstel waarvoor wel empirisch onderzoek was gedaan, het wetsvoorstel affectieschade, werden de onderzoeksresultaten genegeerd en het wetsvoorstel afgewezen (Vermolen & Van Boom, 2017).

Ten behoeve van de ELS-stimuleringsactie is op twee manieren nader onderzocht in welke mate de rechtspraktijk gebruik maakt van empirisch onderzoek. Het eerste onderzoek was gericht op de wetgever. In dat onderzoek is er onderzocht in welke mate er in wetsvoorstellen wordt gerefereerd aan empirisch onderzoek. Het tweede onderzoek betrof praktijkjuristen, rechters en advocaten. In dit onderzoek is een vragenlijst uitgezet waarin werd onderzocht in hoeverre de rechtspraktijk empirisch onderzoek leest en toepast en wat de knelpunten daarbij zijn.

Voor het eerste onderzoek naar de mate waarin er naar empirisch onderzoek wordt gerefereerd in wetsvoorstellen zijn alle wetsvoorstellen verzameld uit vergaderjaar 2015/2016 die aanhangig waren bij de Eerste Kamer, en waren ingediend door het Ministerie van Veiligheid en Justitie of door Kamerleden. In totaal is de Memorie van Toelichting van 28 wetsvoorstellen bestudeerd. De wetsvoorstellen werden geanalyseerd door middel van een kwantitatieve inhoudsanalyse methode. De analyse hield in dat er werd gezocht naar het woord 'onderzoek' en synoniemen. Daarbij werden alleen de keren geteld waarbij het woord onderzoek daadwerkelijk werd gebruikt als onderzoek ter (empirische) onderbouwing van het wetsvoorstel. De uitkomst van deze exercitie was dat er vrijwel niet werd gerefereerd aan (empirisch) onderzoek. Dat heeft als gevolg dat het maatschappelijk probleem niet in kaart werd gebracht, en er nauwelijks aandacht was voor de te verwachten effectiviteit van de wet (Elbers & Malsch, in voorbereiding).

Voor het tweede onderzoek naar de mate waarin praktijkjuristen, rechters en advocaten empirisch onderzoek lezen en toepassen is er een enquête gehouden onder aanwezigen op het Internationaal Juristencongres der Lage Landen dat plaatsvond op 25 en 26 september 2017 in Antwerpen (Malsch, Schell en Elbers, te verschijnen). In de enquête is aan respondenten gevraagd naar de mate waarin ze empirisch onderzoek lezen en toepassen in hun dagelijkse praktijk en welke barrières ze daarbij ervaren. Hierbij is gebruik gemaakt van kennis uit een

verwant onderzoeksterrein, namelijk *evidence-based medicine* (Sackett, Rosenberg, Gray, Haynes, & Richardson, 1996). Met *evidence-based medicine* wordt bedoeld dat artsen hun handelen baseren op wetenschappelijke onderzoeksresultaten. Verschillende barrières bij het toepassen van *evidence-based medicine* zijn gedetecteerd (Cabana et al., 1999). De barrières uit de *evidence-based medicine* is voor dit onderzoek toegepast op het recht ten behoeve van onderzoek naar *evidence-based law*.

Het totale aantal aanwezigen op het Internationaal Juristencongres der Lage Landen was ongeveer 50, waarvan 20 juristen de vragenlijst invulden: 11 (bedrijfs)juristen, 6 advocaten en 3 rechters/raadsheren. De meesten (15/20) gaven aan een paar keer per jaar over empirisch onderzoek te lezen of te horen, één gaf aan eens per maand empirisch onderzoek tot zich te nemen, en vier respondenten zeiden nooit empirisch onderzoek te lezen/horen. Van de respondenten die weleens empirisch onderzoek lazen, gebruikten de meerderheid dit niet in de praktijk (Malsch, Schell en Elbers, te verschijnen). Vervolgens zijn de mogelijke knelpunten voor het toepassen van empirisch juridisch onderzoek bevestigd. Respondenten hadden redelijk voldoende toegang tot empirische onderzoeksliteratuur. Interesse in en motivatie voor het toepassen van empirisch onderzoek leek geen knelpunt. Men was van mening dat het toepassen van empirisch onderzoek zou leiden tot een betere rechtspraak. Respondenten vonden echter dat ze onvoldoende tijd hadden om empirisch onderzoek te lezen en toe te passen en er was relatief weinig stimulans vanuit de organisatie in het toepassen van empirisch onderzoek (Malsch, Schell en Elbers, te verschijnen).

Obstakels en oplossingen

Uit het hierboven beschreven onderzoek komen verschillende barrières naar voren die de rechtspraak belemmeren om empirisch onderzoek toe te passen. De barrières zijn voornamelijk het gebrek aan tijd en de afwezigheid van organisatorische stimulans. Het lijkt opportuun om vanuit de organisatie ELS te stimuleren, aangezien ELS belangrijk werd gevonden voor een goed functioneren van de rechtspraak. Met betrekking tot het knelpunt tijd, kan de oplossing deels ook bij de wetenschappers zelf vandaan komen. Wetenschappers kunnen zorgen voor overzichten van wetenschappelijke onderzoeksuitkomsten, bijvoorbeeld door systematische reviews. In een systematische review wordt op systematische wijze literatuur verzameld over een bepaald onderwerp en worden de resultaten samengevat, rekening houdend met de kwaliteit van het onderzoek. Op deze manier kan een compleet overzicht worden gegeven over een onderwerp en *cherry picking* worden voorkomen (Smit, 2016). Ook kan de communicatie tussen wetenschappers en rechtspraak worden verbeterd, zodat empirisch onderzoek daadwerkelijk de doelgroep bereikt (Van der Woude, 2012). Wetenschappers zouden vaker kunnen deelnemen aan expertmeetings in een voorstadium van een wetsontwerp of actiever kunnen zijn op (sociale) media (Van der Woude, 2012). Tot slot zouden wetenschappers zich kunnen bezighouden met *implementation science*. *Implementation science* is een groeiend academisch onderzoeksveld in de gezondheidszorg met als doel met behulp van wetenschappelijke methoden de opname van onderzoeksuitkomsten in de praktijk

te bevorderen en te meten (Bauer, Damschroder, Hagedorn, Smith, & Kilbourne, 2015). Deze tak van sport zou ook nuttig kunnen zijn voor het implementeren van ELS in de rechtspraak.

Conclusie

Op basis van een beperkt onderzoek onder wetsvoorstellen en in de rechtspraak, kan voorzichtig worden geconcludeerd dat de rechtspraak weinig gebruik maakt van ELS. In de memorie van toelichting in Nederlandse wetsvoorstellen in 2015 van het Ministerie van Justitie en Veiligheid werd bijna niet gerefereerd aan empirisch onderzoek. Bedrijfsjuristen, rechters en advocaten gaven aan weinig ELS lezen of toe te passen. Dit terwijl empirisch juridisch onderzoek (*evidence-based law*) wel belangrijk wordt gevonden. De oplossing kan worden gezocht in organisatorische stimulering. Wetenschappers zelf kunnen ook bijdragen aan het valoriseren van onderzoeksresultaten.

Hoofdstuk 5 – Conclusies en aanbevelingen

In dit hoofdstuk worden enkele conclusies getrokken en aanbevelingen gedaan ter verdere uitbouw van ELS op het gebied van onderzoek en onderwijs.

Conclusie

De stimuleringsactie had twee doelen: de stand van zaken op het gebied van ELS in Nederland in kaart te brengen, en juristen actief te interesseren voor empirisch onderzoek. Hieronder worden de uitkomsten heel beknopt samengevat.

Stand van zaken. Op basis van het door ons verrichte onderzoek kan worden geconcludeerd dat er empirische methoden worden toegepast op juridische faculteiten. ELS-onderzoekers hebben echter veelal een sociaalwetenschappelijke achtergrond, het aantal juristen dat empirische methoden toepast is klein. Praktijkjuristen gaven in een kleinschalig onderzoek aan weinig ELS-resultaten te gebruiken. Dat ELS door juristen nog niet veel wordt toegepast, is niet verrassend aangezien in de rechten opleiding nauwelijks aandacht is voor empirische methoden: praktijkjuristen kunnen onderzoeksresultaten veelal niet duiden. Er is onder jurist-onderzoekers behoefte aan inhoudelijke en organisatorische ondersteuning bij het ontwikkelen, toepassen, verantwoorden en rapporteren van empirische methoden.

Stimuleren juristen. Er zijn verschillende activiteiten ondernomen om juristen te interesseren voor ELS, zoals een brainstormsessie met ELS-onderzoekers in april 2016, een goedbezocht ELS-congres bij de Hoge Raad in december 2016, een artikel in Justitiële Verkenningen (2016), workshops en vertegenwoordiging op Empirical Legal Studies bijeenkomsten, participatie in het ELSi netwerk, en gesprekken met de NJV. Ook zijn er zaadjes gepland en gesprekken gevoerd met de Raad van Decanen van de rechtenfaculteiten, Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), de Nationale Wetenschapsagenda (NWA), de Raad voor de Rechtspraak (RvdR), Ministerie van Veiligheid en Justitie (V&J), het Parket-Generaal en het Studiecentrum Rechtspleging (SSR) om ELS onder de aandacht te brengen. Deze gesprekken met de verschillende belanghebbende partijen worden hieronder verder toegelicht.

ELS leeft, gezien de ELS-conferenties, workshops en discussiebijeenkomsten die er vanuit verschillende universiteiten zijn georganiseerd, de ELS-publicaties (artikelen en handboeken) die er zijn verschenen en ELS-vacatures. De interesse voor ELS lijkt te groeien. In de rechtswetenschap is steeds meer sprake van methoden-pluralisme (Van Genugten, 2017). Met af en toe een kritische discussie over de definitie en theoretische basis van ELS (Blocq & Van der Woude, 2017), is sprake van groeiend enthousiasme voor ELS, waarin juristen en wetenschappers uit andere disciplines elkaar inspireren (Grootelaar, 2017). Een initiatief voor een Nederlandse Encyclopedie ELS is van start gegaan (www.nscr.nl/bijdragen-aan-de-nederlandse-encyclopedie-voor-empirical-legal-studies/). Voor brede implementatie van ELS zijn echter nog extra stappen nodig.

Aanbevelingen

De afgelopen jaren is in het kader van de ELS-stimuleringsactie veelvuldig gediscussieerd en nagedacht over de vraag hoe ELS, ook in de toekomst, *nadat* de huidige stimuleringsactie is afgerond, duurzaam kan worden gestimuleerd. Een belangrijke rol hierin is weggelegd voor een specifiek op ELS gerichte onderzoeksfinanciering. Een dergelijke financiering stelt onderzoekers (bijvoorbeeld PhDs) in staat juridisch relevant onderzoek te doen met toepassing van empirische methoden. Gerichte financiering bevordert duurzame interdisciplinaire samenwerkingsverbanden, waarin de juridische discipline nauw samenwerkt met een empirische wetenschap. Zo worden empirische methoden toegepast op een juridisch wetenschappelijk en maatschappelijk relevante onderzoeksvragen. Gerichte onderzoeksfinanciering draagt bij aan de bouw van een kennisinfrastructuur die nodig is voor bestendinging van ELS.

In het kader van de ELS-stimuleringsactie is een onderzoeksagenda opgesteld met maatschappelijk relevante ELS-onderzoeksthema's, waarvoor financiering gewenst is. Twee onderzoeksthema's zijn uitgewerkt naar aanleiding van een brainstormsessie (bijlage I), conferentie (bijlage II) en twee recente rapporten (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2017) (Barendrecht, Van Beek, & Muller, 2017). Het eerste thema is de redzaamheid van burgers in het rechtssysteem. Het tweede thema is het probleemoplossend vermogen van het rechtssysteem.

De redzaamheid van de burgers in het rechtssysteem

Aanleiding voor het thema 'redzaamheid van de burgers in het rechtssysteem' zijn de maatschappelijke ontwikkelingen die leiden tot een sterker beroep op de verantwoordelijkheid en (zelf)redzaamheid van de burger ('participatie-samenleving'). Het probleem is dat er groepen burgers zijn die om uiteenlopende redenen, zoals ziekte, gebrek aan opleiding, armoede, niet zelfredzaam zijn (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2017). Er lijkt een kloof te zijn tussen het (impliciete) uitgangspunt van beleid, wetgeving en institutionele arrangementen, en het 'kwetsbare' deel van de bevolking. Tegelijkertijd dienen zich door technische ontwikkelingen nieuwe mogelijkheden aan om die groepen in het rechtssysteem te ondersteunen en te *empoweren*. Deze ontwikkelingen zijn nog onvoldoende geëxploreerd. Het in kaart brengen van de kloof en de oplossingen vergt een empirische benadering, die inzicht biedt in de verschillen en overeenkomsten tussen 'law in the books' en 'law in action'. ELS-onderzoeksvragen kunnen bijvoorbeeld gaan over de toegang tot het recht of andere voorzieningen, onvoorziene nadelige effecten van (zelf)redzaamheid, of de mate waarin digitalisering de kwetsbaarheid kan verminderen of juist vergroten.

Probleemoplossend vermogen van het rechtssysteem

Het thema 'Probleemoplossend vermogen van het rechtssysteem' speelt in op de vele veranderingen in de behoeften van burgers en instellingen aan adequate vormen van conflictoplossing en geschilbeslechting. Gepleit wordt voor nieuwe wegen naar rechtvaardige

oplossingen waarin mensen zich gehoord voelen (Barendrecht et al., 2017). Er zijn vele innovatieve ontwikkelingen op dit terrein, zowel binnen als buiten de overheidsrechtspraak. Alternatieve conflictoplossingen, zoals mediation, bloeien. Er wordt geëxperimenteerd met verschillende vormen van herstelrecht, zoals buurtbemiddeling. Echter, om daadwerkelijk een alternatief te worden, is ELS nodig, naar onder andere verschillende vormen, doelgroepen en (kosten)effectiviteit. Nieuwe technologische ontwikkelingen, zoals digitalisering en online procederen, vragen ook om empirisch effectiviteitsonderzoek. Het feit dat steeds meer gegevens in grote aantallen digitaal worden verzameld en beheerd (*big data*) biedt overigens veel mogelijkheden voor empirisch onderzoek. Ook vraagt dit thema om implementatieonderzoek dat ervoor zorgt dat de empirie ook doordringt in en impact heeft op het rechtssysteem. Het streven is het recht adequaat, rekening houdend met juridische normen, te onderbouwen met empirie en bewijs (evidence-based law). Zie bijlage III voor een uitgebreidere beschrijving van de thema's.

Op initiatief van de stuurgroep ELS hebben diverse belangrijke instanties zich uitgesproken voor meer ondersteuning voor ELS: de Raad voor de rechtspraak (Rvdr), de Directie Wetgeving van het Ministerie van Justitie en Veiligheid, het Parket-Generaal en het Studiecentrum Rechtspleging (SSR) hebben hiertoe een adhesieverklaring ondertekend (Bijlage V).

Jaren geleden werd al een oproep tot een dergelijke samenwerking op het gebied van empirische rechtsbeoefening gedaan (Van Gestel, Giesen, & Van Boom, 2012). Het lijkt dat inmiddels meer stappen in de richting van zo'n samenwerking zijn gezet. Een belangrijk kader daarvoor zal de NWA kunnen vormen, en dan met name de route Tussen Conflict en Coöperatie, die ELS-onderzoek nadrukkelijk als speerpunt benoemt. NWO is gevraagd om in het verlengde van de eerdere stimuleringsactie, ELS te ondersteunen bij een vervolgtraject, waarin aan de aanbevelingen handen en voeten gegeven kan worden.

Referenties

- Akkermans, A. J. (2012). Enkele praktijkervaringen met empirisch juridisch onderzoek op het snijvlak van gezondheid en recht. In W. H. Van Boom, I. Giesen, & M. Smit (Eds.), *Bundel van het 1e Nederlandse Civilologiecongres* (pp. 83-108). Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Antokolskaia, M. V. (2013). Van politiek gestuurde wetgeving naar evidence-based wetgeving. *Gedrag en Privaatrecht*, 173-207.
- Antokolskaia, M. V. (2016). Opkomst van Empirical Legal Studies: een vloek, een zegen, of allebei? *Tijdschrift voor Privaatrecht*.
- Barendrecht, M., Van Beek, K., & Muller, S. (2017). *Menselijk en rechtvaardig. Is de rechtstaat er voor de burgers?* *HiiL*. Retrieved from Den Haag:
- Bauer, M. S., Damschroder, L., Hagedorn, H., Smith, J., & Kilbourne, A. M. (2015). An introduction to implementation science for the non-specialist. *BMC psychology*, 3(1), 32.
- Bell, F. (2016). Empirical research in law. *Griffith Law Review*, 1-21.
- Bijleveld, C. (2017). *Research methods for empirical legal studies: an introduction*. Amsterdam: Bijleveld, C.
- Blocq, D., & Van der Woude, M. (2017). Empirisch-juridisch onderzoek. *Recht der Werkelijkheid*, 38(3), 32-37.
- Cabana, M. D., Rand, C. S., Powe, N. R., Wu, A. W., Wilson, M. H., Abboud, P.-A. C., & Rubin, H. R. (1999). Why don't physicians follow clinical practice guidelines?: A framework for improvement. *JAMA*, 282(15), 1458-1465. Retrieved from <http://jama.jamanetwork.com/data/Journals/JAMA/4708/JRV90041.pdf>
- Cane, P., & Kritzer, H. (2010). *The Oxford handbook of empirical legal research*: OUP Oxford.
- Elbers, N., Malsch, M., van der Laan, P., Akkermans, A., & Bijleveld, C. (2018). Empirisch-juridisch onderzoek in Nederland: Bespiegelingen over de stand van zaken in de rechtswetenschap, het juridisch onderwijs en de rechtspraktijk. *Recht der Werkelijkheid*, 2018(1), 30-42.
- Elbers, N. A. (2016). Empirisch juridisch onderzoek - toekomstmuziek of werkelijkheid? *Justitiele verkenningen*, 6, 43-59.
- Epstein, L., & Martin, A. D. (2014). *An introduction to empirical legal research*: OUP Oxford.
- Genn, H. G., Partington, M., & Wheeler, S. (2006). *Law in the Real World: Improving Our Understanding of How Law Works: Final Report and Recommendations*. London: Nuffield Foundation.
- Grootelaar, H. (2017). Empirische rechtswetenschap: Fad, Feud or Fellowship. *Recht der Werkelijkheid*, 38(1), 3-8.
- Hol, A. (2010). Rechtspraak van het voetstuk? . In N. Doornbos, N. Huls, & W. Van Rossum (Eds.), *Rechtspraak van buiten* Deventer: Kluwer.
- Holvast, N. (2016). De toekomst van de rechtenopleiding in het licht van het covenant inzake civiel effect. *Recht der Werkelijkheid*, 37, 3-5.
- Keessen, A., Polishchuk, K., Chalos, N., & Snoeijenbos, S. (2017). *Lawyers and interdisciplinary research*. Paper presented at the Improving Legal Research Methodologies, Utrecht.
- Klein Haarhuis, C. (2014). *Ex ante onderzoek in meta-perspectief*. Retrieved from Klein Haarhuis, C., & Niemeijer, B. (2009). *Wet en werkelijkheid*. Retrieved from
- Leeuw, F. L., & Schmeets, H. (2016). *Empirical Legal Research. A guidance book for lawyers, legislators and regulators*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Leeuw, H. B. M. (2016). Huidige ELS onderwijsaanbod in Nederland. *Justitiele verkenningen*, 6, 52-53.
- LoPucki, L. M. (2017). Disciplinary Legal Empiricism. *Maryland Law Review*, 76(2).

- Malsch, M., Ten Hove, L., & Elffers, H. (2016). Toepassing van rechtssociologisch en rechtspsychologisch onderzoek in de rechtspraktijk. *Justitiele verkenningen*, 42(6), 60-78.
- Sackett, D. L., Rosenberg, W. M., Gray, J., Haynes, R. B., & Richardson, W. S. (1996). Evidence based medicine: what it is and what it isn't. *BMJ: British Medical Journal*, 312(7023), 71.
- Smit, M. (2016). *Interdisciplinaire samenwerking: complicaties en kansen*. Paper presented at the Empirical Legal Studies: heden en horizon, Hoge Raad; Den Haag.
- Smits, J. M. (2014). Law and interdisciplinarity: on the inevitable normativity of legal studies. *Critical Analysis of Law*, 1(1), 75-86.
- Snoep, M., Croiset van Uchelen, A., Rijlaarsdam, J., Ulrici, M., & Visser, B. B. (17 maart 2014). Opleiding jurist moet breder. *NRC handelsblad*.
- Stolker, C. (2002). Ja geleerd zijn jullie wel. *NJB*, 766-778.
- Stolker, C. (2015). *Rethinking the law school. Education, Research, Outreach and Governance*.
- Tijssen, H. (2009). *Juridische dissertatie onder de loep*: Tilburg University.
- Van Boom, W. H. (2013). Empirisch privaatrecht. Enige beschouwingen over de rol van empirisch onderzoek in de hedendaagse privaatrechtwetenschap. *Tijdschrift voor Privaatrecht*, 1, 7-84.
- Van Boom, W. H., & Van Gestel, R. (2015). Rechtwetenschappelijk Onderzoek--Uitkomsten Van Een Landelijke Enquête (Legal Research--Results of a National Survey). *Nederlands Juristenblad*, 20, 1336-1347.
- Van der Laan, P., Smit, M., & Welsch, B. C. (2013). Rechters, ga experimenteren! Over het belang van evalueren en experimenteren voor een effectieve (straf)rechtspleging. *Rechtstreeks*, 4, 15-36.
- Van der Woude, M. (2012). Tegen dovemansoren?
- Van Dijck, G. (2011). Empirical Legal Studies (ELS). *WPNR: Weekblad voor privaatrecht, notariaat en registratie*, 142, 1105-1112.
- van Dijck, G. (2016). Naar een succesformule voor empirisch-juridisch onderzoek. *Justitiele verkenningen*, 42(6), 29-42.
- Van Dijck, G., & Hagenaars, J. (in voorbereiding). *Empirical Legal Research: Basics and Principles*.
- Van Dijck, G., Van Gulijk, S., & Prinsen, M. (2010). Wat doen juridische onderzoekers? *Een empirische blik, Recht der Werkelijkheid*, 44-64.
- Van Genugten, W. (2017). *Aanhaken waar het kan, eigen(zinnig)heid waar gepast*. Retrieved from
- Van Gestel, R., & Van Dijck, G. (2011). Beter regulation through Experimental Legislation. *European Public Law*, 17(3), 539-553.
- Van Gestel, R. A. J., Giesen, I., & Van Boom, W. (2012). Een landelijk Centrum voor Methodologie en Empirische Rechtsbeoefening. *Nederlands Juristenblad*, 29(1682), 2032-2035.
- Veerman, G. J. (2009). *Over wetgeving. Principes, paradoxen en praktische overwegingen*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Vermolen, J. M., & Van Boom, W. H. (2017). Wetgeving en claimcultuur: rationeel proces of politiek ritueel? *Nederlands Tijdschrift voor Burgerlijk Recht*, 35(8), 245-252.
- Vranken, J. (2014). Wij weten wel wat wij doen. *NJB*, 1271, 1728-1737.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. (2017). *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid*. Retrieved from Den Haag:

Bijlagen

Bijlage I – Verslag brainstorm

Op 8 april 2016 werd op het NSCR een brainstorm middag georganiseerd. Aanwezig waren Ivo Giesen (Universiteit van Utrecht), Sanne Taekema (Erasmus Universiteit Rotterdam), Marijke ter Voert (WODC), Willem ten Boom (Universiteit Leiden), Peter van der Laan (NSCR), Gijs van Dijck (Universiteit van Tilburg), Kees van den Bos (Universiteit van Utrecht), Ton Hol (Universiteit van Utrecht), en de voltallige ELS-stuurgroep. De genodigden spraken met elkaar over de ELS-voorbeelden, leemtes, en/of toepassingen. De brainstorm leverde verschillende aanknopingspunten op over de vormgeving van een onderzoeksagenda en mogelijkheden voor het onderwijs.

Alle deelnemers ondersteunden de ELS-stimuleringsactie. Woorden die aan ELS werd toegedicht waren “intellectueel innovatief” en “de toekomst”.

Onderzoek

In de brainstorm werd er gezocht naar een kader voor het onderzoek dat als ELS bestempeld kan worden. De deelnemers vonden dat bijvoorbeeld belangrijk dat ELS zowel kwalitatieve als kwantitatieve methoden betreft. Dit werd benadrukt omdat ELS in Amerika vooral een kwantitatief imago heeft. Omdat juristen in Nederland veel meer vertrouwd zijn met kwalitatieve methoden, is het belangrijk dat onderzoekers die voor een kwalitatieve methode kiezen ook onder ELS-vlag vallen.

Een ander onderwerp was de mate van interdisciplinariteit. Aanwezigen constateren een kloof tussen juristen en sociaal wetenschappers, die maakt dat juristen weinig gebruik maken van resultaten van empirisch onderzoek. Juristen en sociaal wetenschappers moeten samenwerken. Een manier om de samenwerking te bevorderen is bijvoorbeeld door onderzoekers van verschillende disciplines bij elkaar te laten komen en feedback te laten geven op elkaars onderzoek(svoorstellen). Ook werd voorgesteld om een interdisciplinair ELS-platform op te richten op social media.

Het werd belangrijk gevonden dat ELS maatschappelijk- en/of beleidsrelevant is. Juristen worden meer verleid als het onderzoek beleidsgericht is. Een paar deelnemers benadrukten het belang van theorievorming. “There is nothing as practical as a good theory” (Kurt Lewin). Bottom-up onderzoek naar concrete juridisch problemen moet worden aangevuld met een top-down, theoretisch perspectief. Voorbeelden van thema’s die zich lenen voor goede theorievorming zijn toegang tot het recht en vertrouwen in de rechtspraak.

Voorbeelden van verschillende typen ELS-onderzoek zijn het testen van de assumpties van het recht, het tellen van feitelijkheden, en het evalueren van bestaande en nieuwe regels. Concrete voorbeelden van ELS in Nederland zijn het onderzoek naar kerkelijk misbruik, één medisch adviseur, het WODC-rapport naar maatschappelijk ondernemen, prejudiciële vragen in het

civiel recht, het veronderstelde preventieve effect van civielrechtelijke aansprakelijkheid op het openbare-ordebeleid (Floortje van Tilburg), en het onderzoek rondom het ouderschapsplan. Voorbeelden van leemtes in ELS is onderzoek naar het goederenrecht, naar de assumpties van het nieuw Burgerlijke Wetboek, naar rechtspleging (wat drijft de rechter, hoe komt hij daartoe), of naar de verschillende werkwijzen van de kantonrechter en de handelskamer.

Er werd stilgestaan bij verschillende redenen waarom ELS-samenwerking tussen juristen en sociaal wetenschappers vaak lastig is. Een van de redenen/valkuilen is bijvoorbeeld dat men elkaars taal niet spreekt. Ook is het lastig samen te publiceren omdat het medium voor de ene discipline niet interessant is voor de ander. De meerwaarde van ELS-onderzoek is dat het leidt tot inhoudelijke en methodologische verbreding. Ook vergroot het de mogelijkheden om onderzoeksgeld binnen te halen. Mogelijkheden om ELS bij onderzoekers te stimuleren is door middel onderzoekssubsidie voor samenwerking tussen de juridische en de sociaalwetenschappelijke disciplines, of door interdisciplinaire onderzoeksprogramma's op te richten.

Subsidiemogelijkheden wordt als essentieel gezien voor de duurzaamheid van ELS. Belangrijk element van een subsidiemogelijkheid is dat de samenwerking tussen faculteiten wordt gestimuleerd. Verschillende disciplines moeten worden gestimuleerd om duurzaam met elkaar in contact te treden. Multidisciplinariteit kan worden bevorderd door als voorwaarde te stellen dat zowel een jurist als een sociaal wetenschapper betrokken zijn in de aanvraag. Of de promotoren moeten van verschillende faculteiten komen. Een andere optie is dat de onderzoekers van verschillende universiteiten moeten komen. Verder moeten zowel de empirische methode als de terugkoppeling van de resultaten naar het recht solide zijn. Subsidie zou zich niet alleen moeten richten op de aio's, maar ook op de meer senior onderzoekers, zodat die toekomstige ELS-aio's kunnen begeleiden.

Onderwijs

Het werd belangrijk geacht om ELS in te vlechten in het onderwijs, zodat juristen beter met sociaal wetenschappers zullen kunnen praten. Empirisch onderwijs voor juristen, bijvoorbeeld in methoden en statistiek, is niet alleen goed voor toekomstig onderzoekers, maar ook voor de studenten die een toga beroep willen gaan uitoefenen. De advocatuur heeft bijvoorbeeld aangegeven dat het beter zou zijn als studenten breder opgeleid zouden worden, en ook met niet-juristen kunnen praten. Het probleem is wel dat het moeilijk is voor juridische docenten om sociaalwetenschappelijke vaardigheden te gaan doceren, aangezien zij zelf ook geen sociaalwetenschappelijke opleiding hebben gehad. Het is daarom van belang ELS-vakken aan te bieden aan bachelor- en master-studenten, maar ook aan PhDs, postdocs en professoren. Invlechten van empirisch onderzoek in het onderwijs kan ervoor zorgen dat het ELS-thema blijvend is.

Conferentie Empirical Legal Studies: heden en horizon

Op 13 december 2016 vond een conferentie plaats in het gebouw van de Hoge Raad in Den Haag, met de titel *Empirical Legal Studies: heden en horizon*. Er was een enthousiast publiek van ongeveer 70 mensen uit de rechtspraak en de wetenschap. De dag was ingedeeld in vier thema's: onderzoek, onderwijs, interdisciplinaire samenwerking en rechtspraak. In totaal zestien sprekers hielden daar een korte presentatie van ongeveer tien minuten. Gijs van Dijk (UM), Nieke Elbers (NSCR), Ivo Giesen (UU) reflecteerden over de stand van zaken van ELS in het onderzoek. Harald Merckelbach (UM), Peter van der Laan (NSCR), Monika Smit (WODC), Arno Akkermans (VU) spraken over de complicaties en kansen van interdisciplinaire samenwerking. De stand van zaken van ELS in het onderwijs werd besproken door Hans Nelen (UM), Bert Niemeijer (VU en Academie voor Wetgeving) en Ton Hol (voorzitter Raad van decanen rechtenfaculteiten). Tot slot gaven Marijke Malsch (NSCR), Frans van Dijk (Raad voor de rechtspraak), Anneke van Dijk (Ministerie van Justitie en Veiligheid), Jaap Winter (voorzitter CvB VU) en Ybo Buruma (raadsheer Hoge Raad) hun visie over de praktijktoepassing van ELS in de rechtspraak. De dag werd afgesloten door voorzitter van de ELS-stuurgroep, Fred Hammerstein. Dagvoorzitter was Catrien Bijleveld (NSCR).

Onderzoek

Er blijkt de laatste tijd in Nederland veel aandacht te zijn voor ELS. Er lijkt behoorlijk wat ELS te worden uitgevoerd, maar dan vooral door onderzoekers met een sociaalwetenschappelijke opleiding. ELS vindt evenveel plaats over alle rechtsgebieden, niet alleen in het straf- en civielrecht zoals soms wordt gedacht. Er worden ongeveer evenveel kwalitatieve als kwantitatieve methoden toegepast, waarbij juristen vooral gebruik maken van kwalitatieve methoden. In de VS is er al langer een sterke toename is aan ELS. Echter, in de VS is ELS vooral kwantitatief en wordt het verricht door niet-juristen. Een verklaring voor de groei is dat er in de VS steeds meer PhDs (met onderzoeksvaardigheden) op de rechtenfaculteiten worden aangenomen. Om groei in Nederland te bewerkstelligen worden ELS-ers in Nederland aangeraden om vragen te stellen die relevant zijn voor de rechtspraak. Ook is het belangrijk dat er meer informatie beschikbaar komt over de rechtspraak, zoals dat alle vonnissen en arresten voortaan online gepubliceerd zouden moeten worden. ELS werd gezien als een belangrijke en nodige aanvulling op het juridische onderzoek.

Onderwijs

De verschillende sprekers merkten over het juridische onderwijs op dat juristen zich zouden moeten scholen in empirisch onderzoek. Juristen zouden moeten leren hoe ze empirische onderzoek kunnen *begrijpen* (mogelijkheden en valkuilen) en *doen*. Dat geldt niet alleen voor jonge onderzoekers, maar ook voor de ervarener juristen. Struikelblok is dat, ondanks de huidige belangstelling voor ELS, de opleiding van de jurist zich steeds meer uitsluitend op de positiefrechtelijke vakken richt. Er werd benadrukt dat niet iedere jurist hoeft een methodoloog te worden. Jurist moeten alleen wel in staat zijn om resultaten uit onderzoek van anderen te kunnen beoordelen en gebruiken. ELSi, het landelijk netwerk van ELS-onderzoekers, werkt aan

een gedifferentieerder aanbod en meer samenwerking. Naast het al bestaande basisvak aan iedere faculteit, zullen studenten en promovendi voor specialistische kennis in de toekomst gebruik kunnen maken van het ELSi netwerk.

Interdisciplinaire samenwerking

In de presentaties over interdisciplinaire samenwerking werd het belangrijk gevonden dat juristen leren om goed samen te werken met andere disciplines. Dat levert vernieuwende inzichten op, doordat de blik is verbreed en de gereedschapskist is uitgebreid. Men krijgt een flexibele, creatieve aanpak en onderzoek krijgt een grotere praktische relevantie. Maar er zijn ook haken en ogen. Er kan bijvoorbeeld methodologische verwarring ontstaan, of er ontbreekt een gezamenlijk theoretisch kader, of er kan gedoe zijn over auteursvolgorde en auteursrechten. Ook de kloof tussen empirisch bewijs en normatief oordeel moet overbrugd worden. Er is een verschil aan perspectief: juristen focussen op het individu, social wetenschappers op groepen. Oplossingen voor het neerzetten van een succesvol interdisciplinair onderzoek zijn om niet-juristen in dienst te nemen op de juridische faculteit en het onderzoek van het begin af aan interdisciplinair te ontwerpen.

Rechtspraak

De voordrachten rondom het thema rechtspraak vroegen aandacht voor het toepassen van ELS-onderzoek in de rechtspraak. De rechtspraak blijkt niet altijd de resultaten van onderzoek toe te passen. Om de rechtspraak goed te bedienen zouden ELS-onderzoekers systematische reviews moeten produceren, die een overzichtelijk betrouwbaar overzicht geven over een bepaald onderzoeksvraag. Zo kan cherry picking worden voorkomen. De rechtspraak onderstreepte het belang van ELS-onderzoek voor het goed functioneren van de rechtspraak. Verschillende wensen voor ELS-onderzoek werden uitgesproken, zoals bijvoorbeeld de behoefte aan cijfers over procedures, zoals in wat voor soort zaken hoger beroep wordt ingesteld, onderzoek naar de duur van procedures en mogelijkheden om die te versimpelen, ook in het kader van de digitalisering en internationalisering, onderzoek naar de effecten van nieuwe wetten op bijvoorbeeld de zelfredzaamheid, de waarde van ex-ante evaluaties en de effectiviteit van de rechtspraak, toegang tot de rechter en multiproblematiek.

De algemene tendens op de conferentie was dat ELS al veel leeft in het heden, maar dat ELS nog groter zal en moet worden in de toekomst. De jurist die niet naar de werkelijkheid kijkt, behoort tot het verleden.

Onderzoeksagenda Empirical Legal Studies (ELS)

Empirisch-juridisch onderzoek (Empirical Legal Studies; ELS) is empirisch onderzoek naar de grondslagen, het functioneren en de effecten van het recht³. ELS vertoont veel overeenkomsten met andere disciplines die zich bezighouden met empirie en recht, zoals de rechtssociologie, rechtspsychologie, rechtseconomie, of criminologie. Kenmerkend voor ELS is het uitgangspunt dat het om rechtswetenschappelijke vragen gaat die (mede) empirisch worden onderzocht.

ELS is in omvang en reikwijdte vooralsnog (te) beperkt. Meer empirisch-juridisch onderzoek is gewenst. Zowel het Ministerie als de rechtspraak vragen om meer onderzoek⁴. ELS is belangrijk voor Nederland om drie redenen: 1) ELS is een belangrijke en vernieuwende aanvulling op de juridisch-dogmatische rechtswetenschap, 2) gezien de aanwezige maar onvoldoende benutte nationale databases kan ELS bij uitstek in Nederland floreren, en 3) ELS kan bijdragen aan beter maatschappelijk functioneren van het recht. Hieronder gaan we nader in op het belang en geven we een eerste aanzet tot een nationale onderzoeksagenda.

Belang van ELS

ELS in Nederland is wetenschappelijk, maatschappelijk en (internationaal) strategisch van belang.

Wetenschappelijk belang

De toegevoegde waarde van ELS voor de juridische wetenschap is gelegen in de significante vernieuwing die dit met zich meebrengt. Juridisch onderzoekers buigen zich traditioneel vooral over normatieve (niet-empirische) vragen, waarbij ze zich richten op de meest wenselijke vormgeving en toepassing van rechtsregels. Ze gaan daarbij vaak uit van impliciete aannames ten aanzien van het functioneren van het recht, de rechtssubjecten en het effect van regelgeving. Deze assumpties worden echter niet altijd op juistheid onderzocht. Hierdoor blijft onduidelijk of het recht doet wat het beoogt te doen en of het bereikt wat het verwacht te bereiken. Empirisch-juridisch onderzoek kan in deze kennisleemte voorzien. ELS onderzoekt het recht in de werkelijkheid. Het toetst vaak impliciete aannames over de uitwerking van rechtsregels. Het nodigt uit tot samenwerken met en kennisvergarig uit andere wetenschappelijke disciplines en leidt zo tot een breder perspectief. Het vindt verklaringen waarom het recht al dan niet bereikt wat het beoogt te bereiken. Daarmee is empirisch-juridisch onderzoek een innovatieve aanvulling op de juridisch-dogmatische wetenschap.

Maatschappelijk belang

³ Cane P, Kritzer H. The Oxford handbook of empirical legal research: OUP Oxford; 2010

⁴ Zie ELS conferentie gehouden in december 2016 <https://www.nscr.nl/conferentie-empirical-legal-studies-heden-en-toekomst-2/>

ELS draagt bij aan de maatschappelijke relevantie van empirisch-juridisch onderzoek. Het voorziet de rechtspraktijk van de benodigde feiten en kennis over effectiviteit van rechtsregels en procedures. De rechtspraktijk mist op dit moment empirische kennis over procedures en effectiviteit van het recht. ELS kan kennis opleveren over welke regels beter hanteerbaar zijn voor gebruikers, welke regels beter te handhaven zijn door overheden en welke procedures voor welke soorten geschillen het meest effectief zijn. ELS geeft inzicht in gedrag en ervaringen van rechtssubjecten, bijvoorbeeld in verschillende vormen van conflictoplossing of geschilbeslechting. Die noodzaak is des te groter nu de rechtspraak snel aan het veranderen is, zonder zicht op de werkbaarheid of effecten daarvan (denk bijvoorbeeld aan de mogelijkheid van online aangifte doen, digitaal procederen en mediation). Deze veranderingen creëren een nieuwe werkelijkheid, waarvan nog onduidelijk is welke invloeden deze uitoefent op het functioneren van het recht in de samenleving. Empirisch-juridisch onderzoek kan dat inzicht geven en is daarmee van vitaal belang voor het goed kunnen laten functioneren van het recht in de samenleving.

Strategisch belang

In toenemende mate wordt onderkend dat ELS cruciaal is om allerhande maatschappelijke problemen, die met recht gereguleerd zouden kunnen of moeten worden, effectief te kunnen aanpakken. Het belang van de rol die ELS kan spelen bij het reguleren van maatschappelijke problemen, wordt in de Verenigde Staten al erkend; daar is het bijvoorbeeld gebruikelijk om (ook) staf uit andere disciplines aan te stellen op juridische faculteiten⁵. In veel andere landen vinden we slechts mondjesmaat ELS. Het rapport van Genn e.a. (2006)⁶ luidde de noodklok over het tekort aan empirisch-juridisch onderzoek in het Verenigd Koninkrijk. Dit rapport is inmiddels al 10 jaar oud, maar recent onderzoek laat zien dat juridische promovendi nog steeds weinig empirische methoden gebruiken⁷. Een van de oorzaken voor de achterblijvende ontwikkeling van ELS is, onder andere, het gebrek aan geschikte datasets en een voor onderzoekers toegankelijke data-infrastructuur. Nederland is in staat om zich op ELS-gebied Europees te profileren: Nederland heeft een goede data-infrastructuur met populatie-registraties van velerlei aard, en bovendien een open cultuur waar onderzoekers relatief gemakkelijk toegang krijgen tot gegevens over juridische geschillen en afdoeningen. Een ELS-onderzoeksprogramma kan ervoor zorgen dat Nederland een leidende rol kan innemen in Europa op het gebied van empirisch juridisch onderzoek.

Naar een ELS-onderzoeksprogramma

Het is voor juristen niet vanzelfsprekend om empirisch onderzoek te doen, en voor empirici niet om empirische bevindingen te vertalen in juridische implicaties. Er is een doelgerichte impuls nodig om ELS-onderzoek aan te zwengelen in Nederland. Er moet een generatie nieuwe, hybride, ‘empi-juristen’ opgeleid worden, bijvoorbeeld in PhD trajecten.

⁵ LoPucki LM. Dawn of the Discipline-Based Law Faculty. Forthcoming in the Journal of Legal Education. 2016:15-33.

⁶ Genn HG, Wheeler S, Partington M. Law in the Real World: Improving Our Understanding of How Law Works: Final Report and Recommendations. London: Nuffield Foundation; 2006.

⁷ Elbers (2016) Empirisch juridisch onderzoek - toekomstmuziek of werkelijkheid? Justitiële verkenningen. 2016;6:43-59

Er zijn vanzelfsprekend vele (rechtswetenschappelijke) vragen die in een ELS-onderzoeksprogramma ondergebracht zouden kunnen worden. Het is van belang om een dergelijk programma *focus* te geven. Daarom stellen wij voor om twee overkoepelende thema's in een dergelijk programma te onderscheiden, die sterk maatschappelijk relevant zijn en tevens tot theorievorming zullen uitnodigen. Deze - niet geheel van elkaar losstaande - thema's zijn: 1) de redzaamheid van de burgers in het rechtssysteem, 2) het probleemoplossend vermogen van het rechtssysteem.

Thema 1) De redzaamheid van de burgers in het rechtssysteem

Het thema 'De redzaamheid van de burgers in het rechtssysteem' speelt in op maatschappelijke ontwikkelingen en overheidsbeleid ('participatie-samenleving') die een beroep doen op de verantwoordelijkheid en (zelf)redzaamheid van de burger. Er zijn echter groepen burgers die om uiteenlopende redenen, zoals ziekte, gebrek aan opleiding, armoede, niet of niet goed aan dit appèl kunnen beantwoorden (zie het in april 2017 verschenen rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid⁸). Er lijkt daarmee een kloof te zijn tussen de redzame burger die het (impliciete) uitgangspunt vormt van beleid, wetgeving en institutionele arrangementen, en het 'kwetsbare' deel van de bevolking. Maatschappelijke en politieke ontwikkelingen ('populisme') hebben de actuele betekenis van deze kloof vergroot.

Deze problematiek vergt (ook) een empirische benadering. Zowel de wijze waarop deze kloof tot stand komt als mogelijke oplossingen hangen samen met het verschil tussen theorie en praktijk, tussen 'law in the books' en 'law in action'. Tegelijkertijd dienen zich door technische ontwikkelingen nieuwe mogelijkheden aan om groepen en individuen in hun functioneren als volwaardig participant in het rechtssysteem te ondersteunen en te *empoweren* die nog onvoldoende zijn geëxploreerd. Het thema *redzaamheid van de burger in het rechtssysteem* nodigt onderzoekers uit om bij te dragen aan een *law in action* benadering van knelpunten in het functioneren van het rechtssysteem die te maken hebben met groepen burgers die niet of slecht aan de veronderstelde redzaamheid kunnen voldoen. Vragen die hier aan de orde komen kunnen zijn de toegang tot het recht of andere voorzieningen, onvoorziene neveneffecten van (zelf)redzaamheid. Ook is het bijvoorbeeld een interessante vraag in hoeverre digitalisering de kwetsbaarheid kan verminderen of juist vergroten.

Thema 2) Het probleemoplossend vermogen van het rechtssysteem

Het thema 'Het probleemoplossend vermogen van het rechtssysteem' speelt in op de vele veranderingen in de behoeften van burgers en instellingen aan adequate vormen van conflictoplossing en geschilbeslechting. Er zijn vele innovatieve ontwikkelingen op dit terrein, niet alleen buiten de overheidsrechtspraak maar ook daarbinnen. In het recente HiiL rapport⁹ is aandacht gevraagd voor de schadelijkheid van rechtssysteem door de strakke, verouderde spelregels. Er wordt gepleit voor nieuwe wegen naar rechtvaardige oplossingen waarin mensen zich gehoord voelen. Deze nieuwe oplossingen vragen om empirisch onderzoek naar de

⁸ WRR (2017) Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid

⁹ Barendrecht, Van Beek, Muller (2017) Menselijk en rechtvaardig. Is de rechtstaat er voor de burgers? HiiL

effectiviteit ervan. Nieuwe technologische ontwikkelingen, zoals digitalisering en online procederen, en de mogelijkheid om grote aantallen gegevens te verzamelen en te beheren (*big data*) bieden veel mogelijkheden voor onderzoek. Ook de geschilbeslechtingdelta van het WODC¹⁰ over het verloop en afloop van (potentieel) juridische problemen van burgers biedt aanknopingspunten voor verder onderzoek met betrekking tot (alternatieve) conflictoplossing.

Het thema ‘Het probleemoplossend vermogen van het rechtssysteem’ gaat ook over de mate waarin het recht is gebouwd op empirische onderbouwing en bewijs (‘evidence-based’ recht). In het wetgevingsproces zijn verschillende toetsen ingebouwd om effectiviteit te waarborgen. Het wetgevingsproces is echter voornamelijk politiek gestuurd. Er is niet altijd sprake van empirische onderbouwing. Deze empirische onderbouwing wordt overigens ook niet altijd noodzakelijk geacht. Wel kan worden verwacht dat wetten sterker en overtuigender worden als assumpties en overwegingen gestoeld zijn op of ontleend zijn aan de werkelijkheid (de empirie). Aan dit subthema kan nadere focus worden gegeven door bijvoorbeeld onderzoek te doen naar de effecten van wetgeving, nationaal en internationaal, op onderwerpen die kunnen variëren van specifieke casussen tot thematische wetsevaluaties. Voorbeelden van vragen zijn ‘redress-schemes’, de effecten van letselschade afhandeling, of de mate waarin nieuwe procedures daadwerkelijk tot efficiëntere bestuursrechtelijke afhandeling leiden.

Tot slot

Het ELS-belang is duidelijk. De onderzoeksagenda is er. Maar de ELS-onderzoekspopulatie heeft nog wel meer massa en groei nodig. Er is incidenteel al sprake van ELS, maar nog weinig geïnitieerd en uitgevoerd vanuit de juridische discipline zelf en niet in de proporties waarmee wetenschappelijke en maatschappelijk vernieuwing gerealiseerd kan worden. Dit heeft onder andere te maken met het feit dat het multidisciplinair onderzoek betreft. Dat gaat gepaard met bepaalde uitdagingen en knelpunten, zoals ‘elkaars taal niet spreken’ en verschillen in publicatiebeleid (wel/niet in eigen (mono)disciplinaire tijdschriften en internationaal willen/moeten publiceren). Om deze barrières te overkómen is een specifieke stimulans nodig. De Rechtenfaculteiten zijn bereid samen te werken. We hopen dat er door meer aandacht en subsidiegelden een ELS-olievlekwerking kan worden gegeneraliseerd.

¹⁰ <https://www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/geschilbeslechtingdelta-2008-burgers.aspx>

Bijlage IV – Stimuleringsactiviteiten onderwijs

Stimulering van het onderwijs heeft op drie vlakken plaatsgevonden: in samenwerking met het reeds bestaande Empirical Legal Studies initiative (ELSi), en in overleg met de Nederlandse Juristen Vereniging.

Empirical Legal Studies initiative (ELSi)

In april 2016 is Empirical Legal Studies initiative (ELSi) opgericht. ELSi is een consortium bestaande uit de Nederlandse rechtenfaculteiten, in samenwerking met het WODC en het NSCR, onder auspiciën van Ius Commune onderzoeksschool¹¹. De trekker is de Universiteit Maastricht (UM). ELSi werkt toe naar het ontwikkelen van een netwerk, een wegwijzer, waar onderwijs, expertise en de behoeften van studenten en promovendi landelijk in een online portaal te vinden zijn. Er zijn twee bijeenkomsten geweest (april 2016 en november 2016). 16 ELS-onderzoekers van alle Nederlandse rechtenfaculteiten (behalve Rijksuniversiteit Nijmegen), het WODC en het NSCR, waren betrokken. De belangrijkste uitkomst van de bijeenkomsten waren twee initiatieven. Het eerste initiatief is om jaarlijks een landelijke promovendi-dag te organiseren waarbij promovendi hun onderzoek presenteren en methodologische feedback krijgen van een referent. De eerste promovendi-dag is georganiseerd op 22 september 2017. Het tweede initiatief is dat er een online kenniscentrum wordt ontwikkeld. De eerste functionaliteit van dit kenniscentrum is informatie verschaffen over ELS-vakken, dat wil zeggen, vak inhoud, en waar dit vak wordt gegeven. Een mogelijkheid die wordt onderzocht is dat universiteiten met gesloten beurzen werken, wat inhoudt dat ELS-onderzoekers bij vakken van andere faculteiten mogen aansluiten zonder (extra) collegegeld te betalen. Ook ander ELS-onderwijs, zoals congressen, workshops, Summer Schools, en Massive Online Open Courses (MOOC) zal worden verzameld. Ook wil ELSi een overzicht geven van (en mogelijk toegang tot) beschikbare ELS- (big) datasets, zoals van het WODC en de rechtspraak. Tot slot is het de bedoeling dat het kenniscentrum een overzicht gaat bieden met ELS-deskundigen. ELS-onderzoekers kunnen deze ELS-deskundigen benaderen om een interdisciplinaire samenwerking aan te gaan en samen een empirische studie op te zetten en uit te voeren.

Nederlandse Juristen Vereniging (NJV)

In november 2016 is er contact geweest met de Nederlandse Juristen Vereniging (NJV). De NJV is een toonaangevende vereniging, die ieder jaar voor de jaarvergadering een thema agendeert. Voor 2018 staat het onderwijs op de agenda. Ieder jaar worden verschillende pre-adviseurs op uitnodiging gevraagd om een preadvies te schrijven over het jaarlijkse thema. De eerste twee overleggen van de pre-adviseurs zijn door Monika Smit van de ELS-stuurgroep bijgewoond. Zij heeft verteld over het belang van empirie in het juridisch onderwijs. Ons doel was om de pre-adviseurs te attenderen op en te interesseren in empirie. De pre-adviseurs hadden

¹¹ De onderzoeksschool Ius commune is een samenwerkingsverband van de juridische faculteiten van de Universiteit Maastricht, de Katholieke Universiteit Leuven, de Universiteit Utrecht en de Universiteit van Amsterdam. Aan de school zijn ongeveer 230 onderzoekers en 130 promovendi verbonden (zie www.iuscommune.eu)

interesse in het onderwerp. De preadviezen zullen tijdens de jaarvergadering in de zomer van 2018 worden gepubliceerd.

Adhesieverklaring Empirical Legal Studies (ELS)

1. Binnen de Nederlandse rechtswetenschap en in de Nederlandse rechtspraak neemt de belangstelling voor juridisch empirisch onderzoek, internationaal ook wel bekend onder de titel van Empirical Legal Studies (hierna: ELS), toe. Dit is verklaarbaar vanuit verschillende gezichtshoeken. Zonder aanspraak op volledigheid worden de volgende genoemd. In de eerste plaats heeft de samenleving te maken met complexe vraagstukken die om regelgeving vragen die berust op kennis van de feiten en inzicht in de effecten. Met andere woorden, er is steeds meer behoefte aan *evidence based rules*. In het geval van zowel wetgeving als rechtspraak vertaalt zich dat in een behoefte aan inzicht in de gevolgen van bepaalde beslissingen of in de noodzaak effectieve beslissingen te kunnen nemen aan de hand van feitelijk juiste gegevens. In de tweede plaats zijn er steeds meer data beschikbaar die van belang zijn voor de juridische benadering van vraagstukken. Juristen kunnen niet meer ermee volstaan hoofdzakelijk te denken vanuit een normatief kader dat volgt uit rechtspolitieke keuzes of abstracte waarden en beginselen. Ten slotte is een verandering gaande in de wijze waarop juristen hun vak uitoefenen. Van hen worden bruikbare oplossingen verwacht die effectief en aanvaardbaar zijn. Dit vergt een analyse van feitenmateriaal dat is verkregen uit empirisch onderzoek.
2. NWO heeft eerder aanleiding gezien tot het verstrekken van een subsidie om te onderzoeken hoe ELS in Nederland kan worden gestimuleerd. Voor dit project is een landelijke stuurgroep gevormd en een onderzoeker aangetrokken. De stuurgroep heeft op een aantal punten onderzoek laten doen en twee bijeenkomsten georganiseerd om met wetenschappers en deskundigen uit het veld te bespreken welke initiatieven noodzakelijk zijn. Van een en ander wordt verslag gedaan in een rapport dat in december 2017 verschijnt. De conclusies zullen kort samengevat luiden dat i) er op een aantal plekken in Nederland binnen de rechtswetenschap empirisch onderzoek wordt gedaan (ook in proefschriften); ii) er wat betreft de gebruikte methoden en daarmee de zeggingskracht van de resultaten nog vooruitgang te boeken is; iii) in Nederland (te) weinig wetenschappers toegerust zijn om het multidisciplinaire onderzoek te verrichten dat ELS naar zijn aard omvat; iv) bij wetgeving en rechtspraak de noodzaak van meer empirisch onderzoek op juridisch terrein breed wordt gevoeld.
3. Dit leidt tot de constatering dat - om ELS beter en systematischer van de grond te tillen in Nederland - een programma opgestart zou moeten waarin 'het mes aan twee kanten snijdt', hetgeen wil zeggen dat zowel onderzoek wordt gestart waarmee in de bestaande informatiebehoefte van wetenschap en rechtspraak wordt voorzien, als een kader van multidisciplinair getrainde 'empirische juristen' wordt getraind dat na afloop van een dergelijke stimuleringsimpuls continuïteit kan waarborgen.
4. De stuurgroep werkt samen met het Empirical Legal Studies initiative (ELSi), een werkgroep geïnitieerd door de Maastrichtse faculteit rechtsgeleerdheid, waarin

afgevaardigden van de Nederlandse rechtenfaculteiten overleggen over een mogelijke samenwerking op het gebied van de opleiding die nodig is om juristen empirisch onderzoek te laten doen. Empirisch juridisch onderwijs is nu slechts gefragmenteerd en verspreid over universiteiten beschikbaar.

5. De stuurgroep heeft ook overleg gevoerd met de raad van decanen van juridische faculteiten. Inmiddels heeft die raad besloten dat alleen in een goede onderlinge samenwerking het empirisch onderzoek binnen de rechtswetenschap kwalitatief kan worden verdiept en kwantitatief kan worden verbreed. In het kader van die brede aanpak zijn de juridische faculteiten bereid om plaatsen voor PhD onderzoekers beschikbaar te stellen om ELS te stimuleren.
6. Om aansluiting te krijgen tussen de vragen van de rechtspraak en het wetenschappelijk onderzoek is nodig dat vanuit wetgeving en rechtspraak ondersteuning wordt gegeven aan een verdere stimulering van ELS. Er is ten minste het commitment nodig van een aantal betrokken partijen om in aanvulling op de bijdrage van de faculteiten fondsen die deze stimulering mogelijk maken te kunnen verwerven bij publieke financiers van onderzoek. Zonder een dergelijke stimulering blijft het onderzoek waarschijnlijk te dun om een wezenlijke verandering te kunnen bewerkstelligen en in de behoeften te kunnen voorzien.
7. Voorgesteld wordt om onderzoek, onderwijs en praktijk te verenigen in een consortium dat vragers en aanbieders bijeenzet, en waar de verdere uitbouw van ELS in Nederland wordt vormgegeven. Ondertekenaars van deze verklaring verklaren zich bereid om aan dat consortium vorm en inhoud te geven en daaraan deel te nemen.